

Urszula Maja Krzyżanowska¹ <https://orcid.org/0000-0003-3042-0359>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

POGLĄDY PEDAGOGICZNE ZENONA GROCHOLEWSKIEGO

Pedagogical Views of Zenon Grocholewski

S u m m a r y: Catholic schools are the main alternative to state-run educational entities around the world. They are subject not only to the authorities of the country in which they operate but also to the authorities of the Vatican. The prefect who manages the dicastery responsible for catholic schooling therefore has influence over education on a global scale. Among dicastery administrators after the Second Vatican Council, we should mention the Polish Cardinal Zenon Grocholewski, who led the way in terms of academic achievements, teaching and the amount of attention and effort devoted to pedagogical issues. In the paper, Zenon Grocholewski's views on education in general, Catholic schools, higher education and the formation of the clergy are presented and the dominant categories are identified. Finally, an attempt is made to evaluate his beliefs (including their compatibility with the teachings of the Church) and to place them in the broader context of pedagogical thought.

K e y w o r d s: Zenon Grocholewski, Congregation for Catholic Education, Catholic pedagogy, conservatism

---

¹ Mgr Urszula Maja Krzyżanowska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Pedagogiki. Adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: urszula.krzyzanowska@kul.pl.

Wprowadzenie

Na świecie funkcjonuje 220 000 szkół i uczelni katolickich, w których uczy się ponad 62 miliony osób². Czyni to sieć szkolnictwa katolickiego główną alternatywą dla państwowych jednostek edukacyjnych. Podstawową instytucją wydającą akty normujące działanie szkół i uczelni katolickich była do wiosny 2022 roku watykańska Kongregacja Edukacji Katolickiej (po przeprowadzonej przez papieża Franciszka reformie kurii rzymskiej edukacja i szkolnictwo katolickie podlegają Dykasterii ds. Kultury i Edukacji). Organem tym kierował wyznaczany przez papieża prefekt. Oprócz zarządzania podległym organem i przewodniczenia w pracach nad tworzeniem dokumentów normatywnych spoczywał na nim obowiązek nadzorowania całego niższego i wyższego szkolnictwa katolickiego, odpowiadał również za podpisywanie umów oraz porozumień o międzynarodowym zasięgu w celu tworzenia nowych katolickich jednostek edukacyjnych i wspierania tych już działających³. Mimo tak dużej roli prefektów Kongregacji ds. Edukacji Katolickiej w kształtowaniu edukacji w skali globalnej badacze nie poświęcali dotąd należytej uwagi ich poglądom i działalności. Postacią szczególnie wyróżniającą się w historii kongregacji po *Vaticanum Secundum* był polski kardynał Zenon Grocholewski (1939–2020). Za jego szesnastoletniej – najdłuższej jak dotąd – prefektury powstało najwięcej dokumentów kongregacyjnych. Przewodził on również w osiągnięciach akademickich, dydaktycznych oraz pod względem ilości uwagi i wysiłku poświęconych kwestiom pedagogicznym⁴. Zasadna jest zatem rekonstrukcja jego poglądów na szeroko pojętą edukację. Niniejsza praca ma na celu wypełnienie tej luki badawczej. Na jej potrzeby analizie poddano wywiady, przemówienia, kazania oraz liczne publikacje kardynała Z. Grocholewskiego. Po wyodrębnieniu fragmentów dotyczących wychowania i kształcenia dokonano ich segregacji, odtwarzając na tej podstawie stanowisko pedagogiczne kardynała. Umożliwi to ocenę zgodności jego przekonań z nauką Kościoła, a także wyciągnięcie wniosków dotyczących jego wpływu na treści zawarte w dokumentach kongregacyjnych.

² Quentin Wodon, *Global Catholic Education Report 2020: Achievements and Challenges at a Time of Crisis* (Rzym: International Office of Catholic Education, 2020), II.

³ Więcej odnośnie do struktury i organizacji Kongregacji zob. Ryszard Selejda, „Watykańska Kongregacja Edukacji Katolickiej: historia, kompetencje i działalność”. *Collectanea Theologica* 2 (81) (2011): 111–133; Mirosław Sitarz, „Kongregacja Edukacji Katolickiej – struktura, zadania i formy działania”. *Teka Komisji Prawniczej Oddział PAN w Lublinie* XI (1) (2018): 331–342; Grzegorz Sokołowski, „Kongregacja Edukacji Katolickiej”. W: *Illum oportet crescere: księga pamiątkowa dla uczczenia kardynała Zenona Grocholewskiego*, red. Waldemar Irek i Grzegorz Sokołowski (Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2009), 43–51.

⁴ Zob. Roman Darowski, „Kardynał Zenon Grocholewski i jego wkład w dzieło edukacji katolickiej w świecie”. *Horyzonty Wychowania* 13 (27) (2014): 97–118; Wojciech Góralski, „Wkład kard. Zenona Grocholewskiego w dzieło edukacji katolickiej w świecie”. *Prawo Kanoniczne* 58 (4) (2015): 15–42.

Rys biograficzny

Z. Grocholewski urodził się 11 października 1939 roku w Bródkach (Wielkopolska) jako syn Stanisława i Józefy z domu Stawińskiej. Z powodu trudnych warunków wojennych został pospiesznie ochrzczony dwa dni po narodzinach⁵. Dzieciństwo, wraz z trojgiem rodzeństwa, spędził w Miedzichowie, gdzie jego ojciec prowadził sklep. Grocholewscy przekazali dzieciom pobożność – Zenon i jego brat Władysław byli ministrantami⁶, następnie przyszyły kardynał wstąpił do Niższego Seminarium Duchownego w Wolsztynie. Bardzo pozytywnie wspominał tamtejszych nauczycieli i ich pedagogiczne oddziaływanie⁷. Potem odbył studia filozoficzno-teologiczne w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Poznaniu i w 1963 roku przyjął święcenia kapłańskie. Przez kolejne trzy lata spełniał się w pracy duszpasterskiej w jednej z poznańskich parafii, gdzie między innymi opiekował się ministrantami oraz prowadził lekcje religii⁸. Jego posługę jako wikariusza zakończyło skierowanie przez arcybiskupa Antoniego Baraniaka na studia specjalistyczne z prawa kanonicznego do Rzymu. Kardynał przyznał, że gdyby decyzja należała do niego, to wybrałby raczej filozofię, psychologię lub pedagogikę⁹. Z czasem jednak przekonał się do prawa. Zarówno za licencjat, jak i za rozprawę doktorską otrzymał Złoty Medal¹⁰. Po doktoracie, który poświęcił kanonicznemu prawu małżeńskiemu, kontynuował naukę w trzyletnim studium i uzyskał tytuł adwokata Roty Rzymskiej¹¹. Przez następne 27 lat związany był z Najwyższym Trybunałem Sygnatury Apostolskiej – najpierw pełnił tam funkcję notariusza, następnie kanclerza, sekretarza, a w 1998 roku został jej prefektem¹². Mimo tylu obowiązków nie rezygnował z jednoczesnej pracy badawczo-dydaktycznej. Po zakończeniu pracy w najwyższym organie sądowniczym Kościoła katolickiego w swej dalszej działalności kardynał jako prawnik z wykształcenia pozostawał szczególnie wrażliwy na kwestie legislacyjne i niuanse jurystyczne, przywiązywał także wagę do precyzacji terminologicznych. Z dużą dokładnością przywoływał różnych autorów i ich wypowiedzi, a także daty, miejsca oraz dane statystyczne.

Na przestrzeni lat otrzymywał także kolejne godności – najpierw został biskupem (w 1983 roku), później arcybiskupem (w 1991 roku), a w końcu kardynałem (w 2001 roku). Podczas swojej kilkudziesięcioletniej posługi współpracował z trzema

---

⁵ Zenon Grocholewski, Sylwester Jaśkiewicz, *Ukazywać światu Chrystusa: wywiad z kardynałem Zenonem Grocholewskim* (Poznań: Pallotinum, 2015), 7.

⁶ Tamże, 14.

⁷ Tamże, 19.

⁸ Tamże, 21–30.

⁹ Tamże, 33.

¹⁰ Grzegorz Polak, *Kto jest kim w Kościele. Ekumeniczne „who is who” chrześcijaństwa w Polsce* (Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, 1999), 109.

¹¹ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 35.

¹² Tamże, 76.

papieżami. Szczególną relację miał z Janem Pawłem II. To właśnie papież Polak konsekrował Z. Grocholewskiego, a następnie ogłosił purpuratem¹³. Zaprosił go również – jako najmłodszego – do siedmioosobowej grupy, której zadaniem było przedyskutować projekt Kodeksu prawa kanonicznego przed jego promulgacją w 1983 roku¹⁴. Niedługo później Ojciec Święty powołał go do komisji, która w latach 1983–1985 studiowała projekt reformy Kurii Rzymskiej¹⁵. Kardynał Z. Grocholewski zaś poświęcił Janowi Pawłowi II dwie publikacje książkowe¹⁶.

Działalność naukowa, społeczna i dyplomatyczna Z. Grocholewskiego była wielokrotnie doceniana. Został on wyróżniony tytułem doktora *honoris causa* przez ponad 20 uczelni w Polsce i na świecie¹⁷, w tym między innymi Akademię Teologii Katolickiej w Warszawie (aktualnie Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)¹⁸, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II¹⁹, Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie²⁰, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu²¹, Walencki Katolicki Uniwersytet „San Vicente Mártir”²², Uniwersytet Śląski w Katowicach²³, Uniwersytet Ludwika i Maksymiliana w Monachium²⁴, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu²⁵ oraz Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie²⁶. Jak widać, uznanie okazywali kardynałowi nie tylko badacze związani z uczelniami

¹³ Tamże, 36, 39.

¹⁴ Tamże, 48–49.

¹⁵ Polak, *Kto*, 109.

¹⁶ Zob. Zenon Grocholewski, *Filozofia prawa w nauczaniu Jana Pawła II* (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1996); tenże, *Jan Paweł II w służbie Kościołowi i światu* (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 2003).

¹⁷ Anna Kryszak, „Decani spectabilis oratio”. W: *Cardinalis Zeno Grocholewski: doctor honoris causa Universitatis Studiorum Naturalium Posnaniensis, die XXII mensis novembris anno MMXVIII*, red. Anna Zielińska-Krybus (Poznań: Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, 2018), 18.

¹⁸ Zenon Grocholewski, „Specyfika wymiaru sprawiedliwości w Kościele: referat wygłoszony z okazji otrzymania tytułu doktora nauk prawnych «honoris causa» Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie w dniu 12 X 1998 podczas inauguracji roku akademickiego tejże Uczelni”. *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny* 41 (3/4) (1998): 15–27.

¹⁹ *Arcybiskup Zenon Grocholewski prefekt Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego doctor honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Marian Stasiak (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2001).

²⁰ *Zenon Grocholewski: doctor honoris causa Universitatis studiorum Comenianae Bratislavenensis*, red. Jiřina Hinnerová (Bratysława: Uniwersytet Komeńskiego, 2002).

²¹ *Zenon Grocholewski – doctor honoris causa Universitatis Studiorum Mickiewiczianae Posnaniensis: 7 V 2004*, red. Katarzyna Muzia-Ceglarz (Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 2004).

²² Jose Alfredo Peris Cancio, *Zenon Grocholewski, Doctor Honoris Causa por la Universidad Católica de Valencia San Vicente Mártir* (Walencja: Walencjański Katolicki Uniwersytet „San Vicente Mártir”, 2009).

²³ *Kardynał Zenon Grocholewski: Doctor Honoris Causa Universitatis Silesiensis*, red. Andrzej Żądło (Katowice: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego, 2010).

²⁴ Elmar Güthoff, „Laudatio auf Zenon Kardinal Grocholewski aus Anlass der Verleihung der Ehrendoktorwürde zum Dr. iur. can. h.c. des Klaus-Mörsdorf-Studiums für Kanonistik der Katholisch-Theologischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität München am 11.07.2017 in der Katholischen Akademie”. *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 186 (1) (2019–2020): 158–165.

²⁵ *Cardinalis*.

²⁶ *Promotio Doctoris Honoris Causa Pontificiae Universitatis Cracoviensis Ioannis Pauli II: Eminen-tissimus Cardinalis Zenon Grocholewski*, red. Marta Mastysłó (Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, 2019).

katolickimi o nachyleniu humanistycznym, ale również przedstawiciele świeckich instytucji naukowych zajmujący się naukami ścisłymi i przyrodniczymi. Purpurat był również laureatem Nagrody im. Księdza Idziego Radziszewskiego przyznawanej przez Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za „wybitne osiągnięcia naukowe w duchu humanizmu chrześcijańskiego”²⁷. W uzasadnieniu przyznania wyróżnienia podkreślono, że dorobek naukowy laureata ma uniwersalny zasięg oraz zasługuje na szersze oddziaływanie na przedstawicieli różnych dyscyplin, a aktywność kardynała na rzecz edukacji stanowi wkład do dobra wspólnego²⁸. W 2009 roku prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Lech Kaczyński odznaczył kardynała Z. Grocholewskiego Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski za „wybitne zasługi w działalności publicznej na rzecz rozwijania współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską”²⁹. W 2017 roku kardynał został uhonorowany przez p.o. Szefa Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych Jana Józefa Kasprzyka medalem „Pro Patria”³⁰. W tym samym roku otrzymał także medal honorowy „Polonia Semper Fidelis”³¹ za działania na rzecz biografistyki polonijnej. Celnie zdaje się opisywać kardynała Z. Grocholewskiego fragment jednej z wielu poświęconych mu laudacji:

człowiek wielkiej kultury, nauczyciel, wykładowca z niezwykłą erudycją, wielki humanista i uczyony o wybitnych walorach intelektualnych i etycznych, zatroskany o człowieka, jego wychowanie ludzkie i chrześcijańskie, człowiek harmonii serca i umysłu³².

Po śmierci kardynała, która miała miejsce 17 lipca 2020 roku w Rzymie, papież Franciszek wspominał jego zasługi w telegramie do brata zmarłego, W. Grocholewskiego. Ojciec Święty podkreślał erudycję oraz pracowitość purpurata, szczególnie w obszarze pracy dydaktycznej i naukowej, przy jednoczesnej wierności Kościołowi oraz ojczyźnie³³. Podobnie charakteryzował go arcybiskup Marek Jędraszewski

²⁷ Mirosław Sitarz, Aleksandra Zonik, „Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II”. W: *Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, red. Zbigniew Kruszewski, t. 2 (Warszawa: Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN, 2013), 174.

²⁸ Józef Krukowski, „Laudacja z okazji wręczenia kard. Zenonowi Grocholewskiemu Nagrody imienia ks. Idziego Radziszewskiego: Lublin, 27 maja 2013 roku”. *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 8 (10) (2013): 54–55.

²⁹ Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 listopada 2009 r. w sprawie nadania orderów.

³⁰ „Medal «Pro Patria» dla kardynała Zenona Grocholewskiego”, Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, 21.01.2017, <https://www.kombatanci.gov.pl/pl/aktualno%C5%9Bci/606-medal-%E2%80%9Epro-patria%E2%80%9D-dla-kardyna%C5%82a-zenona-grocholewskiego.html> [dostęp: 14.10.2021].

³¹ Zob. Adam Gałkowski, „Medal honorowy «Polonia Semper Fidelis»”. *Niepodległość i Pamięć. Czasopismo Humanistyczne* XXIV, 1 (57) (2017): 246.

³² Jan Pikul, „Rectoris magnifici oratio”. W: *Cardinalis*, 10.

³³ Holy See Press Office, „Telegram of the Holy Father for the death of His Eminence Cardinal Zenon Grocholewski, 17.07.2020”, *Bulletin*, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2020/07/17/200717b.html> [dostęp: 15.10.2021].

podczas pogrzebu w poznańskiej katedrze. Zmarły spoczął tam obok lokalnych biskupów. Kardynała żegnało nie tylko środowisko duchownych, ale również osoby pełniące ważne państwowe funkcje – podczas uroczystości odczytano list prezydenta Andrzeja Dudy, w którym wskazywał on na wyjątkowo pozytywne społeczne oddziaływanie pracy duszpasterskiej i naukowej Z. Grocholewskiego³⁴.

Powiązania z edukacją

Kardynał Z. Grocholewski znaczną część życia poświęcił prawu kanonicznemu, przez co niektórzy mogą kojarzyć go głównie jako eksperta w tej dziedzinie. Na uwagę zasługują jednak również jego poczynania związane z szeroko pojętą edukacją. Predyspozycje pedagogiczne kardynała dostrzegł papież Jan Paweł II i po roku piastowania przez niego funkcji prefekta Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej uczynił go w 1999 roku przewodniczącym Kongregacji ds. Edukacji Katolickiej. Polak kierował tą jednostką Kurii Rzymskiej aż do 2015 roku, kiedy to ukończył 75 lat i zgodnie z uregulowaniami konstytucji apostolskiej *Pastor Bonus*³⁵ przeszedł na emeryturę. Podczas jego szesnastoletniej prefektury Kongregacja wydała aż 11 dokumentów normatywnych – 5 dotyczących szkół katolickich, 4 traktujące o szkolnictwie wyższym, 2 – o formacji duchownych. Zaznaczyć należy, że większa liczba dokumentów nie oznaczała obniżenia ich jakości – teksty kongregacyjne wydane w latach 1999–2015 nie były ani krótsze od poprzednich, ani mniej przemyślane czy mniej instruktywne. Za kierownictwa Z. Grocholewskiego, w 2013 roku, miała też miejsce zmiana nazwy dykasterii z *Congregatio de Institutione Catholica (de Seminariis atque Studiorum Institutis)* na *Congregatio de Institutione Catholica (de Studiorum Institutis)*³⁶. Zredefiniowano jednocześnie zakres jej kompetencji – sprawy dotyczące formacji alumnów seminariów duchownych przejęła Kongregacja ds. Duchowieństwa³⁷. Prefekt Z. Grocholewski przejawiał refleksyjną postawę wobec zarządzanej przez siebie instytucji, o czym świadczą poświęcone jej artykuły naukowe jego autorstwa³⁸.

³⁴ Rafał Pogrzebny, Szymon Kiepel, „Pogrzeb kard. Zenona Grocholewskiego w poznańskiej katedrze”, Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C688940%2Cpogrzeb-kard-zenona-grocholewskiego-w-poznanskiej-katedrze.html> [dostęp: 15.10.2021].

³⁵ Jan Paweł II, „Konstytucja Apostolska «Pastor bonus» o Kurii Rzymskiej”. W: tegoż, *Dzieła zebrane. Konstytucje Apostolskie* (Kraków: Wydawnictwo M, 2006, b.d.), 5 §2.

³⁶ Benedykt XVI, „List apostolski w formie Motu proprio Ministrorum institutio”, 16.01.2013, art. 1.

³⁷ Tamże, art. 7.

³⁸ Zob. Zenon Grocholewski, „Kompetencje Kongregacji do Spraw Edukacji Katolickiej”. W: *Organizacja i funkcjonowanie administracji w Kościele*, red. Józef Krukowski, Wiesław Kraiński, Mirosław Sitarz, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011), 7–9; Zenon Grocholewski, „The Congregation for Catholic education: how it works to support the educational mission of universities and schools internationally”. *International Studies in Catholic Education* 7 (2) (3.07.2015): 134–144.

Z. Grocholewski był nie tylko długoletnim watykańskim odpowiednikiem ministra edukacji i nauki, ale również doświadczonym nauczycielem-praktykiem. Kardynał pracował jako nauczyciel akademicki przez 24 lata. Między 1974 a 1982 rokiem organizował we współpracy z promotorem swojego doktoratu Ignacio Gordone kursy „Odnowy Prawa Kanonicznego” dla sędziów kościelnych na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim. Do 1999 roku wykładał prawo procesowe i prawo małżeńskie na Wydziale Prawa Kanonicznego tej uczelni. W latach 1980–1984 nauczał kanonicznego prawa administracyjnego na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim. Od 1986 do 1998 roku szkolił z zakresu sprawiedliwości administracyjnej w rzymskim Studium Rotalnym³⁹. Później, jako prefekt Kongregacji, stał się również z urzędu wielkim kanclerzem Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego.

Purpurat był nie tylko wykładowcą uniwersyteckim, ale też czynnym badaczem edukacji i autorem publikacji z zakresu lub pogranicza pedagogiki. Artykuły dotyczące wychowania oraz kształcenia Z. Grocholewski publikował zarówno w monografiach, jak i w czasopismach naukowych. Jego prace odnajdziemy w „Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice” (aktualnie: „The Journal of Catholic Education”)⁴⁰, „International Studies in Catholic Education”⁴¹ czy w polskich „Rocznikach Pedagogicznych”⁴² i „Horyzontach Wychowania”⁴³. Dotyczyły one edukacji religijnej jako przestrzeni wspólnej rodziny, Kościoła oraz szkoły. Podkreślić należy multi- i interdyscyplinarność prac naukowych kardynała, a także jego umiejętność płynnego przejścia od kwestii prawnych do pedagogicznych. Kardynał Z. Grocholewski opublikował również cztery książki. Wolumin o uniwersytetach i szkolnictwie wyższym spotkał się z pozytywnym odbiorem⁴⁴. Trzy pozostałe pozycje można zakwalifikować jako przynależące do biografistyki pedagogicznej. Poświęcone są one postaciom błogosławionych – Edmundowi Bojanowskiemu, siostrze Sancji (Janinie) Szymkowiak oraz ks. Stefanowi

³⁹ Krukowski, „Laudacja”, 45–46.

⁴⁰ Zenon Grocholewski, „The Catholic School According to the Code of Canon Law”. *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice* 12 (2) (2008): 148–159.

⁴¹ Tenże, „The Congregation”.

⁴² Tenże, „Miłość w służbie prawdziwych wartości w myśli i pracy pedagogicznej Bł. Edmunda Bojanowskiego”. *Roczniki Pedagogiczne* 9 (45) (2017): 11–22.

⁴³ Tenże, „Rola wyższych uczelni katolickich z perspektywy pontyfikatu Jana Pawła II (referat wygłoszony podczas uroczystości jubileuszowych w Wyższej Szkole Filozoficzno-Pedagogicznej «Ignatianum» 22 kwietnia 2006 r.)”. *Horyzonty Wychowania* 5 (9) (2006): 19–34.

⁴⁴ Zob. Andrzej Dziuba, „Kard. Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2013, ss. 400. [recenzja]”. *Collectanea Theologica* 85 (1) (2021): 219–223; Józef Krzywda, „Książd kardynał Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, Wyd. Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2013, 400 s. [recenzja]”. *Annales Canonici* 10 (1) (2014): 163–166; Mirosław Sitarz, „Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, red. Stanisław Urbański, Warszawa: Wyższa Szkoła im. Bogdana Jańskiego, 2013 [recenzja]”. *Kościół i Prawo* 3 (16), 2 (2014): 223–236; Piotr Szlufik, „Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2013, ss. 400 [recenzja]”. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 36 (4) (2015): 258–260.

Wyszyńskiemu (*editio posthuma*)⁴⁵. Polski kardynał był postulatorem w procesach beatyfikacyjnych dwóch pierwszych wymienionych osób. Był też autorem wprowadzeń, przedmów i wstępów do różnych książek, w tym o wychowaniu⁴⁶. Co istotne – po zakończeniu pracy w Kongregacji ds. Edukacji Katolickiej i przejściu na emeryturę Z. Grocholewski pozostał aktywnym badaczem nauk o wychowaniu. Na tej podstawie można wnioskować, że zainteresowanie kwestiami pedagogicznymi nie wynikało jedynie z pełnionej funkcji. Zamiłowanie Zenona do nauki nie było odosobnionym przypadkiem w rodzinie Grocholewskich. Brat kardynała, Stefan, był doktorem habilitowanym związanym z Politechniką Poznańską, wybitnym specjalistą w dziedzinie technologii mowy, zasłużonym dla polskiej kryminalistyki i sądownictwa⁴⁷. Zaś siostrzenica Małgorzata jest doktorem prawa⁴⁸, aktualnie pracuje jako adiunkt w Instytucie Nauk Prawnych na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie⁴⁹.

Pracę kardynała Z. Grocholewskiego na rzecz edukacji cechowało duże zaangażowanie, o czym świadczy jego nieprzeciętna aktywność – czynny udział w tematycznych konferencjach, sympozjach i seminariach⁵⁰, jak również podejmowanie patronatu nad wydarzeniami naukowymi⁵¹. Gdy nie mógł uczestniczyć

⁴⁵ Zob. Zenon Grocholewski, *Bł. Edmund Bojanowski w dynamizmie twórczej miłości* (Poznań: Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, 2014); tenże, *Bł. Sancja Szymkowiak: postanowiła zostać świętą* (Poznań: Święty Wojciech Dom Medialny, 2017); tenże, *Bł. kardynał Stefan Wyszyński: więzień w Panu* (Poznań: Święty Wojciech Dom Medialny, 2021).

⁴⁶ Zob. tenże, „Introduction”. W: *Pontifical Universities and Roman Athenaea – Anno Domini 2000* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2000); tenże, „Presentazione”. W: *S.O.S. infanzia: come costruire un mondo a misura di bambino*, red. Laura Tortorella (Morolo: IF Press, 2010), 13–15; tenże, „Wprowadzenie: Integralne wychowanie – dziełem wiarygodnych wychowawców”. W: *Drogowskazy wychowania*, red. Stanisław Wilk i in. (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012), 21–27. Zob. tenże, „Introduction”. W: *Pontifical Universities and Roman Athenaea – Anno Domini 2000* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2000); tenże, „Presentazione”. W: *S.O.S.*, 13–15.

⁴⁷ Ryszard Tadeusiewicz, „Stefan Grocholewski”. *Forum Akademickie* 10 (2010): 42–43.

⁴⁸ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 12–13.

⁴⁹ „Profil dr Małgorzaty Marii Fryszak”, Nauka Polska, <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=132454&k=ikj9zl> [dostęp: 15.10.2021].

⁵⁰ Zob. Andrzej Jasnos, „Ogólnopolska konferencja naukowa «Aktualność przekazu źródeł i myśli pedagogicznej bł. Edmunda Bojanowskiego dla współczesnej edukacji» Gostyń–Grabonóg, 1 kwietnia 2017 r.”. *Roczniki Pedagogiczne* 9 (45) (2017): 247–248; Andrzej Mazan, „Sprawozdanie z Sympozjum pt. «Dziecko w XX wieku. Rozrachunek ze stuleciem dziecka». Organizator Katedra Pedagogiki Rodziny w Instytucie Pedagogiki KUL, Lublin”. *Studia nad Rodziną* 4 (1) (2000): 182; Wojciech Surmiak, „Sprawozdanie z Międzynarodowego Kongresu Being and becoming responsible in life. University pastoral care in Europe / Essere e diventare responsabile nella vita. Pastorale universitaria in Europa / Być i stawać się odpowiedzialnym za życie. Duszpasterstwo akademickie w Europie (Łódź, 16–19 kwietnia 2015)”. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 49 (2) (2016): 479; Katarzyna Więcek, „Ogólnopolska konferencja naukowa pt. «Religia i etyka w edukacji publicznej», Warszawa, 16 listopada 2012”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 15 (2012): 380.

⁵¹ Zob. Iwona Jabłońska, „Ogólnopolska konferencja naukowa: Perły polskiej myśli edukacyjnej. Nowe źródła do poznania myśli i dzieła Edmunda Bojanowskiego, Lublin 10 marca 2017 roku”. *Roczniki Pedagogiczne* 9 (45), nr 1 (2017): 175; Anna Kozyra, „XIV Międzynarodowe Sympozjum Biografistyki Polonijnej «Mazowszanie w świecie»”. *Niepodległość i Pamięć. Czasopismo Humanistyczne* XXIV, nr 1 (57)

w wydarzeniu osobiście, wysyłał do uczestników stosowne listy⁵². Uczestniczył też w innych, mniej typowych wydarzeniach związanych z nauką, jak np. Wystawa Polskiej Książki Naukowej na Papieskim Uniwersytecie Urbaniana w Watykanie⁵³ czy Święto Nauki Wrocławskiej⁵⁴, a także przyjmował gości w siedzibie Kongregacji⁵⁵.

Również czas wolny Z. Grocholewskiego związany był z działalnością wychowawczą. Kardynał przyznawał:

Jedną z wielu okazji do pogłębienia mojej osobistej radości są organizowane w Ciechocinku festiwale piosenki młodzieży niepełnosprawnej. Muszę szczerze powiedzieć, że sprawia mi dużą radość spotkanie z tymi utalentowanymi ludźmi, którzy zapewne z racji napotykanym trudności są tak bardzo refleksyjni⁵⁶.

Zaangażowanie w spotkania z podopiecznymi Fundacji „Pro Omnibus” potwierdzają zachowane fotografie⁵⁷. Trzeba dodać, że stosunek do człowieka potrzebującego – dziecka, seniora czy osoby z niepełnosprawnością – był według purpurata miarą kultury⁵⁸.

Spojrzenie na wychowanie

Kardynał Z. Grocholewski pojmował wychowanie jako „zagadnienie niezmiernie dziś ważne”⁵⁹ (jego znaczenie często podkreślał w wywiadach i przemówieniach), a jednocześnie złożone i związane z dużymi trudnościami. Dostrzegał, że jest ono często redukowane do samego nauczania, rozumianego jako przekaz wiadomości

---

(2017): 237; Anna Lendzion, „Międzynarodowa konferencja naukowa «Pedagogiczna wielowymiarowość rozwoju» Lublin, 4–6 kwietnia 2011 r.”. *Roczniki Pedagogiczne* 4 (40), nr 1 (2012): 139.

⁵² Zdzisław Klafka, „Międzynarodowy Kongres o Rodzinie «Ewangelia Małżeństwa i Rodziny» (Toruń, 29–30 maja 2015 roku)”. *Teologia i Moralność* 10 (2), nr 18 (2015): 206; Anna Słowikowska, „Międzynarodowa konferencja naukowa «Zadanie nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań» Łomża, 7–9 września 2015”. *Roczniki Nauk Prawnych* XXV, nr 4 (2015): 206; Grzegorz Wójcik, „Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji «Kreowanie tożsamości szkoły katolickiej» Lublin, 24–25 kwietnia 2012”. *Roczniki Pedagogiczne* 40 (4) (2012): 147.

⁵³ „Nasi autorzy w Watykanie”. *Nasz Uniwersytet* 4 (11) (2007): 42.

⁵⁴ Zob. Krystyna Malkiewicz, „Wizyta Kardynała”. *Pryzmat. Pismo informacyjne Politechniki Wrocławskiej* 234 (2009–2010): 16.

⁵⁵ Zob. Lidia Fiejdasz, „Sprawozdanie z wyjazdu naukowo-pielgrzymkowego pracowników i studentów Instytutu Prawa Kanonicznego do Rzymu w dniach 20–29 października 2006 roku”. *Roczniki Nauk Prawnych* XVII (2) (2007): 239.

⁵⁶ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 122.

⁵⁷ Zob. Grzegorz Karolak, *Dar Spotkania. Zenon Kardynał Grocholewski w Ciechocinku* (Ciechocinek: ks. Prałat Grzegorz Karolak, 2008), 89–115.

⁵⁸ Sylwester Jaśkiewicz, *Wierzyć i kochać Chrystusa jeszcze bardziej. Kardynał Zenon Grocholewski – fotografie, które odżyły po latach* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2013), 98.

⁵⁹ Grocholewski, *Bł. Edmund*, 10.

i umiejętności⁶⁰. Sprzeciwiał się on takiemu upraszczającemu pojmowaniu edukacji i wielokrotnie podkreślał jej nierozzerwalność ze światem wartości. Kardynał akcentował także znaczenie wychowania dla dobra ludzkości⁶¹, przyszłości świata⁶², a także Kościoła⁶³. Czynnikiem decydującym o pomyślnym wyniku działań edukacyjnych miała być według niego współpraca podmiotów procesu wychowania oparta na zgodności celów i realizowanych wartości⁶⁴. Wskazywał, że

wychowanie jest skuteczne zwłaszcza wtedy, gdy wszystkie instancje wychowawcze harmonijnie współpracują ze sobą: dom rodzinny, szkoła, parafia, otoczenie, przyjaźnie, środki masowego przekazu, lektury, przeżycia, itd., to znaczy gdy one zmierzają do formowania według tych samych solidnych wartości⁶⁵.

Purpurat uważał, że niezbędne jest takie ubogacenie młodych, aby umieli oni właściwie – czyli dla dobra innych – wykorzystywać uzyskaną wiedzę, a nie kierowali się ku złu i postawom egoistycznym⁶⁶. Często używane przez Z. Grocholewskiego określenie „ubogacenie” zdaje się dobrze oddawać kardynalskie rozumienie zjawiska wychowania jako procesu obdarowywania wychowanek tym, co cenne, a przez to czynienie go (wewnętrznie, duchowo) lepszym, wspanialszym, bo pełniejszym. W związku z tym książkę poświęconą bł. E. Bojanowskiemu zadedykował „wszystkim, którzy w dziele wychowania, kierowani chrześcijańską miłością, starają się ubogacić dzieci i młodzież w prawdziwe wartości”⁶⁷. Choć proces formowania człowieka arcybiskup honorowy Agropoli wiązał głównie z wiekiem dziecięcym i młodzieńczym, to podkreślał też znaczenie samowychowania po osiągnięciu dorosłości oraz ciągłość tego procesu⁶⁸, co wpisuje się w ideę *lifelong learning*, którą sam z powodzeniem realizował.

Centralne miejsce w wypowiedziach Z. Grocholewskiego na temat wychowania zajmowała rodzina. Była ona postrzegana zarówno jako wartość sama w sobie, jak i nośnik (innych) wartości⁶⁹. Kardynał uważał „zdrową rodzinę” z zaangażowanym obojgiem rodziców za najlepsze środowisko wychowawcze.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, 32.

⁶² Zenon Grocholewski, „Promocja mleka w perspektywie zdrowia ciała i duszy. Słowo wygłoszone do uczestników uroczystości związanej z Pierwszym Światowym Dniem Mleka w Polsce na stadionie miejskim w Wysokiem Mazowieckim, dnia 6 lipca 2008 roku”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak (Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008), 78.

⁶³ Tenże, „Miłość Chrystusa i budowanie Kościoła Świętego poprzez czynną miłość bliźniego. Kazanie wygłoszone 29 czerwca 2006 r. w Ciechocinku w Uroczystość św. Piotra i Pawła”. W: *Świadectwo*, 50.

⁶⁴ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 201.

⁶⁵ Grocholewski, *Bł. Sancja*, 77–78.

⁶⁶ Tenże, *Bł. Edmund*, 36; Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 200.

⁶⁷ Grocholewski, *Bł. Edmund*, 5.

⁶⁸ Tamże, 48; Grocholewski, *Bł. Sancja*, 79–80.

⁶⁹ „Rodzina to podstawa. Rozmowa Aldony Nocnej z kardynałem Zenonem Grocholewskim, który gościł w lipcu 2003 r. w Ciechocinku”. W: *Świadectwo*, 89.

Podkreślał jednocześnie szczególną rolę matki w dzieciństwie oraz bliskość i intymność w relacji matka–dziecko, wynikającą z mechanizmów biologicznych⁷⁰. Widać tu, jak stanowisko kardynała w kwestii filozofii prawa – uznanie prawa naturalnego – przekładało się na orientację pedagogiczną, a także jak bardzo wpisywała się ona w model konserwatywny i jego wizję kobiecości. Z. Grocholewski diagnozował też właściwy współczesności problem braku poczucia odpowiedzialności za dzieci i ich przyszłość oraz przekonanie rodziców, że posłanie do szkoły wystarczy. Tymczasem – jak przekonywał purpurat – nawet najlepsza katolicka szkoła nie zastąpi matki i ojca. Stąd konieczne jest zadbanie, by wiedzieli oni, że są niezbędni, a instytucje, jak szkoła czy Kościół, pełnią jedynie funkcję pomocniczą⁷¹.

Bliska była kardynałowi Z. Grocholewskiemu pedagogika personalistyczna, podkreślał on bowiem, że „fundamentalnym zadaniem wychowania jest formowanie człowieka lub raczej kierowanie dynamicznym rozwojem osoby, by ona stawała się bardziej człowiekiem, by ona coraz bardziej realizowała się jako osoba”⁷². W kardynalskiej optyce „katolickie wychowanie w rodzinie, jak każde poważne wychowanie, nie jest tylko przekazywaniem wiedzy i umiejętności, lecz integralną formacją całej osoby”⁷³. Rozumiał ją jako możliwie najwcześniejsze kształtowanie charakteru poprzez wyrabianie cech i cnót właściwych osobom szlachetnym⁷⁴. Kardynał Z. Grocholewski uważał, że „solidne wychowanie” – a więc gruntowne, mocne oraz trwałe, oparte na uniwersalnych wartościach – to najlepsze, co można dać dziecku⁷⁵, a jednocześnie wypełnienie jego fundamentalnego prawa⁷⁶. Zaznaczał też, że osobowa więź między wychowującym a wychowywanym, która w zależności od etapu różnie się wyraża (najpierw rodzice–dziecko, potem nauczyciel–uczeń, wreszcie profesor–student lub mistrz–adept), jest najbardziej fundamentalną relacją w wychowaniu⁷⁷.

Za aksjologiczny fundament procesu wychowawczego Z. Grocholewski uznawał miłość pojmowaną jako przekazywanie dobra – dobra prawdziwego, trwałego i twórczego⁷⁸, zatem niematerialnego, najprawdopodobniej duchowego. Stąd

wychowanie już samo w sobie jest aktem miłości, bo jest ono przekazywaniem pewnego dobra, które jest czymś większym, wartościowszym niż przekazywanie majątku czy nawet wiedzy.

⁷⁰ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 185.

⁷¹ „Rodzina”, 89.

⁷² Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 202.

⁷³ Tamże, 211.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Tamże, 210.

⁷⁶ Zenon Grocholewski, „Prawa dziecka a dobro dziecka”. W: *W służbie dziecku*, red. Józef Wilk, t. I (Lublin: Katedra Pedagogiki Rodziny KUL, 2003), 65.

⁷⁷ Tenże, „Wychowanie odbiorcy do korzystania z mediów”. W: *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, red. Dorota Bis, Alina Rynio (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010), 31.

⁷⁸ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 208.

A więc danie komuś solidnego wychowania jest obiektywnie aktem miłości, przekazaniem dobra drugiemu człowiekowi. Po drugie, wychowanie domaga się miłości, czyli powinno być wykonywane w duchu miłości. Trzeba kochać dziecko, by móc je wychować⁷⁹.

Z. Grocholewski traktował miłość jako warunek *sine qua non* wychowania. Sformułował jednocześnie bardzo ważne pod względem pedagogicznym twierdzenie: „Wychowanie zależy przede wszystkim od wychowawcy. Od jego przygotowania, ale dużo więcej od jego miłości do ucznia, pragnienia ubogacenia go prawdziwym dobrem”⁸⁰. Wychowanie jest tu procesem inicjowanym odgórnie przez podmiot wychowujący jako wyposażony w to, co cenne. Co równie ważne, cały proces warunkuje akt wolicjonalny wychowawcy jako posiadacza dobra do przekazania. Warto też nadmienić, że według kardynała interakcje te nigdy nie odbywają się w próżni: „Miłość bliźniego realizuje się we wspólnocie. Toteż w wychowaniu najważniejsze jest wypracowywanie właściwego stosunku do drugiego człowieka, do realizowania się we wspólnocie”⁸¹.

Wizja szkół katolickich

Z. Grocholewski był świadomy społecznego znaczenia szkolnictwa⁸², któremu poświęcał dużo uwagi w swoich publicznych wypowiedziach. Wyjaśniał, że „[w] szkole katolickiej chodzi o integralne wychowanie człowieka. Nie tylko o to, by przekazać informacje, ale by wychować odpowiedzialnego człowieka, który te wiadomości mógłby wykorzystać do dobra, nie do zła”⁸³. Szkołę urzeczywistniającą katolickie wartości uważał za przedłużenie wychowawczych działań rodziny oraz miejsce formowania członków społeczeństwa opartego na właściwych zasadach moralnych. Wyróżniał zatem w edukacji instytucjonalnej

przynajmniej cztery wymiary. Pierwszym z nich jest wychowanie w wymiarze tego, co ludzkie, a więc kształtowanie człowieczeństwa. [...] Drugi aspekt to wymiar duchowy, łączność z Panem Bogiem. [...] Trzeci jest aspekt intelektualny [...] Dopiero na czwartym miejscu znajduje się przygotowanie do zawodu⁸⁴.

⁷⁹ Tamże, 194.

⁸⁰ Tamże, 183–184.

⁸¹ Zenon Grocholewski, „Misja wychowawcza biskupa. Na marginesie jubileuszu arcybiskupa Stanisława Gądeckiego”. W: *Opere et veritate: arcybiskup Stanisław Gądecki. 25-lecie sakry biskupiej, 15-lecie posługi w Archidiecezji Poznańskiej*, red. Grażyna Piskorz (Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech, 2017), 111–112.

⁸² Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 117.

⁸³ „Umysł otwarty na wiedzę, serce – na dobro. Nasz Dziennik, Wtorek, 7 sierpnia 2007, nr 183 (2896). Z księdzem kardynałem Zenonem Grocholewskim, prefektem Watykańskiej Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, rozmawia o. Jacek Cydzik”. W: *Świadectwo*, 127.

⁸⁴ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 202.

Wychowanie stawiane jest tu przed kształceniem – wspomaganie w osiągnięciu dojrzałości osobowościowej oraz tworzenie relacji z transcendencją jako ważniejsze, bo bardziej fundamentalne dla bytu ludzkiego i jego przyszłości (nie tylko ziemskiej), mają pierwszeństwo przed kształtowaniem rozumu, budowaniem erudycji oraz przyuczeniem do pracy zarobkowej. Jednocześnie kardynał wypierał się zasklepienia w wyznaniowości: „Myślę, że wychowanie katolickie, czyli nasze szkolnictwo, to nie jest jakieś szkolnictwo sekciarskie, tylko otwarte. Otwarte na wartości, które stara się zaszczyć człowiekowi – szacunek dla każdego oraz pewien zachwyt dla wartości”⁸⁵. Purpurat zaprzeczał też zarzutowi prozelityzmu i zaznaczał, że w przekazywaniu wiedzy w szkole katolickiej nie ma miejsca na przymus, ponieważ – podobnie jak wychowanie w rodzinie – ma ono charakter ubogacania, czyli dobrowolnego obdarowywania jednego podmiotu przez drugi. Podkreślał również, że wybór szkoły katolickiej przez ucznia jest równoznaczny ze znajomością jej tożsamości i zgodą na nią⁸⁶.

Z. Grocholewski wypowiadał się także w kwestiach pedeutologicznych. Przedstawiał konkretną wizję tego, jaki powinien być nauczyciel katolickiej szkoły oraz jakie są jego zadania. W nauczycielu widział nie tylko specjalistę w swojej dziedzinie wiedzy i dydaktyka, ale przede wszystkim wzór osobowy: „W placówce katolickiej staramy się, żeby nauczyciel był równocześnie świadkiem tego, co mówi. Każdy przedmiot, który chce formować postawę człowieka, jego zachowanie, musi być poparty świadectwem”⁸⁷. Kwestia dawania (właściwego) przykładu była dla kardynała Z. Grocholewskiego bardzo istotna, wspominał on bowiem o niej wielokrotnie. Podkreślał, że osobista postawa wychowawcy znaczy dużo więcej niż słowa⁸⁸, dlatego

[o]d odpowiedzialnych za szkołę i od uczących w niej wymaga to, oczywiście, szczególnych cech umysłu i serca. Oprócz solidnego przygotowania profesjonalnego, które obejmuje szeroki wachlarz kompetencji kulturalnych, psychologicznych i pedagogicznych, wymaga się również chrześcijańskiego świadectwa. Profesjonalizm i chrześcijańskie świadectwo nauczyciela, który równocześnie chce być wychowawcą, powinny iść w parze, ponieważ dla wychowanka, będącego na etapie formacji, szczególnie ważny jest prymat świadectwa przed słowem⁸⁹.

Oczekiwania wobec nauczyciela w szkole katolickiej są więc wyższe niż w szkole świeckiej. W katolickiej jednostce edukacyjnej nie ma miejsca dla rozbieżności między zapewnieniami nauczycieli a ich rzeczywistymi zachowaniami. Deklarowane przez pedagogów ideały powinny zgadzać się z wartościami faktycznie przez nich realizowanymi. Według kardynała Z. Grocholewskiego nauczyciela szkoły katolickiej cechuje także wypływająca z wiary świadomość misyjna, która ma wpływać na

⁸⁵ „Umysł”, 128.

⁸⁶ Tamże, 129.

⁸⁷ Tamże, 129–30.

⁸⁸ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 183–184.

⁸⁹ Tamże, 202.

jakość jego pracy pedagogicznej i jej rezultaty: „Jestem przekonany, iż motywacja religijna sprawia, że nasi nauczyciele wkładają w nauczanie więcej wysiłku, więcej miłości, co w konsekwencji przynosi obfitsze owoce”⁹⁰.

Jako zwolennik wychowania do wiary polski purpurat postulował, by kapłani i osoby zakonne były inherentną częścią szkolnego grona pedagogicznego. Postulat ten uzasadniał predysponowaniem osób konsekrowanych do przekazywania wartości oraz potrzebą ich świadectwa w doniosłym zadaniu wychowania młodego pokolenia:

Jestem za tym, aby na ile to możliwe, księża nauczali religii, jestem za tym z tych samych racji, dla których bronię obecności osób zakonnych w szkole katolickiej. [...] Ksiądz na co dzień żyje Mszą świętą, sakramentami [...], dlatego jest predysponowany do tego, by mówić o prawdach wiary z głębszym przekonaniem i miłością, co ma ogromne znaczenie w nauczaniu religii, które ma kształtować postawy życiowe⁹¹.

Purpurat zaznaczał, że obecność kapłanów czy osób zakonnych nie deprecjonuje znaczenia kadry świeckiej w nauczaniu religii. Dostrzegał i doceniał, że osoby świeckie niejednokrotnie przekazują prawdy wiary z dużym zaangażowaniem. Jednak jego zdaniem jest to zadanie szczególnej wagi, które wymaga ponadprzeciętnych kompetencji duchowych i priorytetyzowania osobistego powołania, które częściej i łatwiej odnaleźć można u osób konsekrowanych.

Kardynał zapewniał, że podejmowane przez Kościół oraz Kongregację ds. Edukacji Katolickiej wysiłki dotyczące egzekwowania prawa do wychowania według własnych przekonań nie są jedynie dbaniem o własną korzyść, ale mają wpływ na dobro ogółu: „My nie bronimy tylko praw katolików do katolickiego wychowania, lecz prawa wszystkich obywateli do wychowania swoich dzieci według własnych przekonań i to zarówno, gdy chodzi o szkoły wyznaniowe, jak o nauczanie religii w szkołach państwowych”⁹². Prawu do wychowania zgodnemu z własnym światopoglądem kardynał poświęcił też uwagę jako badacz⁹³. Z. Grocholewski popierał także pomysł, by religia mogła być przedmiotem maturalnym: „Nie widzę najmniejszej trudności, żeby to był przedmiot do wyboru. Nasza cała kultura europejska jest oparta na chrześcijaństwie. [...] Nieznajomość Biblii prowadzi do tego, że młodzież nie jest w stanie zrozumieć literatury i sztuki”⁹⁴. Poparcie inicjatywy wynikało z dostrzegania przez kardynała tego, że ignorowanie

⁹⁰ Tamże, 200.

⁹¹ Tamże, 148.

⁹² Tamże, 191.

⁹³ Zob. Zenon Grocholewski, „Prawo rodziców do religijnego i moralnego wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami”. W: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2014), 11–26.

⁹⁴ „Honorowi obywatele Ciechocinka. Zachwył tężniami. Rozmowa Aldony Nocnej z kardynałem Zenonem Grocholewskim, czternastym honorowym obywatelem Ciechocinka”. W: *Świadectwo*, 116.

faktu, iż chrześcijaństwo jest fundamentem cywilizacji łacińskiej, prowadzi do umysłowego i duchowego zubożenia oraz problemów ze zgłębianiem własnej tożsamości.

Przekonania dotyczące szkolnictwa wyższego

Jako praktykujący badacz ze stopniem naukowym oraz doświadczony nauczyciel akademicki kardynał Z. Grocholewski miał sporo do powiedzenia w kwestii szkolnictwa wyższego. Sekcję Kongregacji zajmującą się uniwersytetami oraz wydziałami kościelnymi i katolickimi uważał za bardzo ważną⁹⁵. Choć przywiązywał dużą wagę do precyzacji terminologicznych, takich jak odróżnianie wydziałów kościelnych od katolickich⁹⁶, to samego pojęcia uniwersytetu używał swobodnie:

Chciałbym zauważyć, że będę używał słowa „uniwersytet” na określenie wyższej uczelni. Używanie bowiem nazwy „uniwersytet” jest obecnie bardzo elastyczne. Wymogi, które musi spełnić jakiś ośrodek studiów i przekazywania wiedzy, by mógł nazywać się uniwersytetem, są różne w poszczególnych ustawodawstwach państwowych. W Polsce są one dosyć wygórowane⁹⁷.

Liczne podróże służbowe po całym świecie dały kardynałowi możliwość obserwacji różnorodności form *universitas*. Jednocześnie umiał wskazać istotę uniwersytetu katolickiego: „musi spełniać dwa wymogi: musi być solidnym uniwersytetem z silną kadrą naukową, z drugiej strony – musi przekazywać wartości katolickie”⁹⁸. Te dwa kluczowe elementy muszą występować jednocześnie. Przekaz wartości religijnych nie może oznaczać zaniechania dbałości o jakość kształcenia: „Uważam, że uniwersytet katolicki ma tylko wtedy sens, jeżeli jest dobrym uniwersytetem: dobrym jako «uniwersytet» i dobrym jako «katolicki»”⁹⁹.

Istotną cechą uczelni katolickich stanowi łączenie nauki z wychowaniem, które – jak już wcześniej wspomniano – jest nierozłączne ze światem wartości i ma formę ubogacania w nie podopiecznego. Kardynał Z. Grocholewski sprzeciwiał się pesymistycznemu spojrzeniu na młodzież jako nieprawdziwemu – dostrzegał w młodych ludziach otwarcie na sferę aksjologiczną, co daje asumpt do działań pedagogicznych również na poziomie akademickim: „Każdy człowiek szuka ideałów, zwłaszcza młodzież. Zostaje «pusta», jeżeli nie znajduje tych ideałów [...]”

⁹⁵ „Wiara i rozum są jak dwa skrzydła (Fides et ratio). Z przebywającym w diecezji wrocławskiej kard. Zenonem Grocholewskim, prefektem Kongregacji Wychowania Katolickiego przy Stolicy Apostolskiej, rozmawia ks. Waldemar Karasiński”. W: tamże, 101.

⁹⁶ Tamże; Zenon Grocholewski, *Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań* (Warszawa: Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, 2013), 57.

⁹⁷ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 84.

⁹⁸ „Rozmowa z kardynałem Zenonem Grocholewskim, prefektem Kongregacji Wychowania Katolickiego”. W: *Świadectwo*, 95.

⁹⁹ Tamże, 87.

Pokażmy młodzieży wartości, to pójdzie za tym”¹⁰⁰. Podkreślał w związku z tym, że „uniwersytet nie może unikać zadania formacji studentów”¹⁰¹. W optyce Z. Grocholewskiego uczelnie to po prostu szkoły katolickie, tyle że wyższe. Działają więc na identycznej zasadzie: „[O]dpowiedź, która jest dla mnie o wiele ważniejsza, to stwierdzenie, że uczelnia katolicka nie tylko przekazuje wiedzę i umiejętności, ale formuje człowieka; że w szkole katolickiej uczniowie czują się jak w rodzinie, gdyż ona przekazuje wartości”¹⁰². Przyjęcie dobrowolności jako nieodzownej cechy procesu wychowawczego prowadziło go do poszukiwania adekwatnych sposobów edukacji: „[J]a na naszych uniwersytetach, zamiast przymusowych wykładów [z religii katolickiej – dop. U.M.K.], wolałbym konferencje, dyskusje i inne tego rodzaju inicjatywy”¹⁰³. Preferencja metod aktywizujących wiązała się także z dążeniem kardynała do nieustannego podwyższenia jakości edukacji religijnej.

Z. Grocholewski postrzegał człowieka jako istotę teotropiczną. Za najbardziej ubogacający uznawał więc kontakt z Bogiem jako źródłem prawdy¹⁰⁴. W konsekwencji nie mogło zabraknąć relacji z *sacrum* również na poziomie uczelnianym.

Jestem przekonany, że aby znać Boga, trzeba być z Nim w kontakcie. Chciałbym, aby nasze uczelnie uświadomiły sobie to, że muszą być w kontakcie z Bogiem, aby mogły pełnić swoje funkcje. A do tego kontaktu potrzebna jest modlitwa i refleksja. Myślę ponadto, że do odrodzenia Kościoła i odrodzenia wiary przyczynią się właśnie te uniwersytety czy inne wyższe uczelnie, które mają świadomość takiego rozumienia swojej misji, swojej roli w Kościele i w świecie¹⁰⁵.

Obok dualności katolickiej uczelni uwydatnione zostało przez kardynała jej posłannictwo. Właściwie funkcjonujące katolickie szkolnictwo wyższe ma być zatem remedium na współczesny kryzys wiary i Kościoła oraz gwarantem przetrwania tradycyjnych wartości w świecie postępującej laicyzacji.

Purpurat poświęcił też uwagę akademickiej edukacji medialnej. Doskonale zdawał sobie sprawę z mocy oddziaływania środków masowego przekazu: „Media są dziś potężną siłą i z natury swojej albo wychowują, albo przeciwnie, dają zły przykład, wyzwalają negatywne emocje czy kreują zdrożne opinie, burzą świat wartości i dezinformują. Dlatego media są dla nas czymś bardzo ważnym”¹⁰⁶. W związku z tym wielokrotnie podkreślał potrzebę rozwijania na uniwersytetach katolickich wydziałów kształcących przyszłych dziennikarzy¹⁰⁷. Zwracał także uwagę na fakt, że z zawodem tym wiąże się społeczna i często polityczna odpowiedzialność, dlatego

¹⁰⁰ „Mediom potrzebni są ludzie prawdy. Nasz Dziennik, Sobota–Niedziela, 22–23 lipca 2006 r. Z J.E. kard. Zenonem Grocholewskim rozmawia o. Grzegorz Moj CSsR”. W: tamże, 123.

¹⁰¹ Grocholewski, *Uniwersytety*, 35.

¹⁰² Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 186.

¹⁰³ „Rozmowa”, 95.

¹⁰⁴ „Mediom”, 122.

¹⁰⁵ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 169.

¹⁰⁶ Tamże, 216.

¹⁰⁷ Tamże; „Mediom”, 122.

studia dziennikarskie powinny być solidne oraz kształtować w absolwentach moralność i poczucie misyjności¹⁰⁸. Edukowani powinni być jednak nie tylko przyszli pracownicy mediów, ale też ich odbiorcy¹⁰⁹.

Działalność katolickiego szkolnictwa wyższego kardynał postrzegał jako wkład do globalnego dobra publicznego:

Prawdziwe dobro to nie tylko technika i ekonomia. Trzeba człowieka kształtować. Dlatego jestem entuzjastą solidnych uczelni katolickich, które będą formowały prawdziwych ludzi, na których można liczyć i którzy mają na względzie dobro ludzkości, dobro każdego człowieka¹¹⁰.

Sądził, że uczelnie katolickie mogą „odgrywać naprawdę pożyteczną rolę w społeczeństwie, działając dla dobra wiernych, nauki i prawdziwego postępu”¹¹¹. Kardynał Z. Grocholewski podkreślał także ich rolę w formacji inteligencji katolickiej, którą postrzegał jako bardzo potrzebną¹¹².

O formacji duchownych

Choć kardynał Z. Grocholewski uważał przygotowanie przyszłych kapłanów za najważniejszą formę edukacji w Kościele¹¹³, to dosyć oszczędnie zabierał głos na ten temat. Zaznaczał, że formacja duchownych musi być solidna, ponieważ „potrzeba, by kapłani byli ludźmi światłymi, ale jeszcze bardziej potrzeba, by byli świętymi”¹¹⁴. Kształtowanie życia wewnętrznego ma tu więc charakter priorytetowy, bowiem „księża muszą być mistrzami życia duchowego”¹¹⁵ jako przewodnicy i edukatorzy religijni mający stanowić odpowiedni przykład dla wiernych. Jako główne cechy formacji intelektualnej przyszłych sług ołtarza Z. Grocholewski wskazywał chryścocentryzm i eklezjalność, nie rozwijał jednak tych wątków. Studia teologiczne powinny być według niego czynione „z naukowym rygorem, a także namaszczeniem, uniesieniem, miłością i Bożą inspiracją”¹¹⁶. Również tutaj kardynał artykułował fundamentalność miłości w procesie edukacyjnym: „[J]estem przekonany, że jeżeli

¹⁰⁸ Tamże, 121.

¹⁰⁹ Grocholewski, „Wychowanie”, 35.

¹¹⁰ „Mediom”, 124.

¹¹¹ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 87.

¹¹² „Wiara”, 102; Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 191.

¹¹³ „W dniu 3 listopada 2007 r. nasze Seminarium odwiedził J.E. Ksiądz Zenon Kardynał Grocholewski...”. W: *Świadectwo*, 120.

¹¹⁴ Zenon Grocholewski, „Formować kapłanów na miarę św. Wojciecha. Przemówienie wygłoszone podczas uroczystości inauguracji roku akademickiego 2007/2008 w Gdańskim Seminarium Duchownym z okazji Jubileuszu 50-lecia Gdańskiego Seminarium Duchownego w dniu 22 października 2007 roku”. *Studia Gdańskie XXIII* (2008): 23.

¹¹⁵ Grocholewski, Jaśkiewicz, *Ukazywać*, 132.

¹¹⁶ Tamże, 139.

w dynamizmie działalności Kościoła, czy konkretnego zakonu, wiedza nie jest zespolona z miłością, może wyrządzić dużo szkody duchowej”¹¹⁷.

O ile w kwestii szkół i uniwersytetów katolickich kardynał zainteresowany był bardziej wymiarem globalnym, o tyle w przypadku kształcenia duszpasterzy zwracał uwagę szczególnie na kontekst polski. Na pytanie, czy istnieje jakaś specyfika formacji seminaryjnej w Polsce, odpowiadał twierdząco:

Wydaje mi się, że jest taka specyfika. Przede wszystkim zrozumienie, kim jest kapłan, zrozumienie tożsamości kapłaństwa jest chyba większe niż w wielu innych krajach. To jest dla nas ogromnie pocieszające i bardzo się z tego cieszymy. Staramy się naszych rektorów seminariów, biskupów umocnić w tym rozumieniu konieczności kapłaństwa¹¹⁸.

Również w działalności seminariów duchownych kardynał podkreślał odgórność procesu edukacyjnego oraz nierozłączność wiary i rozumienia. Pokazuje to spójność jego poglądów pedagogicznych.

Podsumowanie

Kardynał Z. Grocholewski wyróżniał się jako prefekt Kongregacji ds. Edukacji Katolickiej pod wieloma względami. Jego prefektura była najdłuższa, podczas jej trwania powstało najwięcej dokumentów kongregacyjnych (przy czym nie traciły one na jakości) oraz miały miejsce zmiany dotyczące nazwy i organizacji zarządzanej przez niego dykasterii. Co istotne, Z. Grocholewski był nauczycielem-praktykiem i ze wszystkich dotychczasowych prefektów posiadał największe doświadczenie pedagogiczne. Przede wszystkim jednak purpurat był żywo zainteresowany zagadnieniem edukacji, co objawiało się nie tylko we wzmożonej aktywności publikacyjnej kongregacji, ale też jego własnej, jak również w jego dużym zaangażowaniu w uczestnictwo w konferencjach naukowych i sympozjach poświęconych zagadnieniom wychowania. Poglądy pedagogiczne Z. Grocholewskiego były aksjocentryczne oraz głęboko osadzone w nauczaniu Magisterium Kościoła. Wyróżniały się w nich afirmacja wartości i zainteresowanie aksjologią pedagogiczną¹¹⁹. Wypowiedzi polskiego kardynała na temat wychowania rozwijały także wątki lakonicznie ujęte w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku, takie jak istota szkoły katolickiej czy przygotowanie i cechy nauczycieli (w tym nauczycieli religii) w tego typu jednostkach edukacyjnych. Nawiązywały też do nauczania papieży – najobficiej do myśli Jana Pawła II oraz umiarkowanie do stanowiska Benedykta XVI. Purpurat był

¹¹⁷ Grocholewski, „Rola”, 33.

¹¹⁸ „W dniu”, 117.

¹¹⁹ Co jest charakterystyczne dla katolickich koncepcji pedagogicznych. Zob. Janina Kostkiewicz, „Aksjologiczne podstawy katolickich koncepcji pedagogicznych”. W: *Chrześcijańskie inspiracje w pedagogice*, red. Janina Kostkiewicz (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011), 27.

zwolennikiem zwyczajowo utrwalonego porządku społecznego oraz aksjologicznego. Mocno doceniał tradycyjnie pojmowaną rodzinę, dostrzegał też „geniusz kobiety”. Miał jasno określone wyobrażenie katolickiego szkolnictwa jako kontynuacji rodzinnego wychowania do wartości oraz miejsca integralnej formacji osoby poprzez jednoczesny rozwój rozumu i wiary. Przedstawiany przez Z. Grocholewskiego ideał wychowawczy oparty na szacunku do religii oraz tradycji, powściągliwym stosunku do zmian, roli autorytetów i wzorów osobowych, a także sytuowanie go w szerokim kontekście wartości cywilizacji łacińskiej pozwala zakwalifikować kardynała do grona przedstawicieli pedagogiki konserwatywnej.

S t r e s z c z e n i e: Szkoły katolickie stanowią główną alternatywę dla państwowych jednostek edukacyjnych na całym świecie. Podlegają one nie tylko władzom państwa, w którym funkcjonują, ale również organom Watykanu. Zarządzający dykasterią odpowiedzialną za szkolnictwo katolickie prefekt ma zatem wpływ na edukację w skali globalnej. Wśród zarządców dykasterii po II Soborze Watykańskim wyróżnić należy postać polskiego kardynała Zenona Grocholewskiego, który przodował w osiągnięciach akademickich, dydaktycznych oraz pod względem ilości uwagi i wysiłku poświęconych kwestiom pedagogicznym. Artykuł ma na celu rekonstrukcję jego poglądów na edukację. Przedstawione zostają zapatrywania Zenona Grocholewskiego na wychowanie w ogóle, szkoły katolickie, szkolnictwo wyższe oraz formację duchownych, a także wyłonione dominujące w nich kategorie. Na koniec podjęto próbę oceny jego przekonań (również pod kątem ich zgodności z nauką Kościoła) oraz umiejscowienia ich w szerszym kontekście myśli pedagogicznej.

S ł o w a   k l u c z o w e: Zenon Grocholewski, Kongregacja ds. Edukacji Katolickiej, pedagogika katolicka, konserwatyzm

Bibliografia

- Benedykt XVI. „List apostołski w formie Motu proprio Ministrorum institutio”, 16.01.2013.
- Cardinalis Zeno Grocholewski: *doctor honoris causa Universitatis Studiorum Naturalium Posnaniensis, die XXII mensis novembris anno MMXVIII*, red. Anna Zielińska-Krybus. Poznań: Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, 2018.
- Darowski, Roman. „Kardynał Zenon Grocholewski i jego wkład w dzieło edukacji katolickiej w świecie”. *Horyzonty Wychowania* 13 (27) (2014): 97–118.
- Dziuba, Andrzej. „Kard. Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2013, ss. 400. [recenzja]”. *Collectanea Theologica* 85 (1) (2021): 219–223.
- Fiejdasz, Lidia. „Sprawozdanie z wyjazdu naukowo-pielgrzymkowego pracowników i studentów Instytutu Prawa Kanonicznego do Rzymu w dniach 20–29 października 2006 roku”. *Roczniki Nauk Prawnych XVII* (2) (2007): 239–241.
- Gałkowski, Adam. „Medal honorowy «Polonia Semper Fidelis»”. *Niepodległość i Pamięć. Czasopismo Humanistyczne XXIV*, 1 (57) (2017): 245–246.
- Góralski, Wojciech. „Wkład kard. Zenona Grocholewskiego w dzieło edukacji katolickiej w świecie”. *Prawo Kanoniczne* 58 (4) (2015): 15–42.
- Grocholewski, Zenon. *Bł. Edmund Bojanowski w dynamizmie twórczej miłości*. Poznań: Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, 2014.

- Grocholewski, Zenon. *Bł. kardynał Stefan Wyszyński: więzień w Panu*. Poznań: Święty Wojciech Dom Medialny, 2021.
- Grocholewski, Zenon. *Bł. Sancja Szymkowiak: postanowiła zostać świętą*. Poznań: Święty Wojciech Dom Medialny, 2017.
- Grocholewski, Zenon. *Filozofia prawa w nauczaniu Jana Pawła II*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1996.
- Grocholewski, Zenon. „Formować kapłanów na miarę św. Wojciecha. Przemówienie wygłoszone podczas uroczystości inauguracji roku akademickiego 2007/2008 w Gdańskim Seminarium Duchownym z okazji Jubileuszu 50-lecia Gdańskiego Seminarium Duchownego w dniu 22 października 2007 roku”. *Studia Gdańskie* XXIII (2008): 21–24.
- Grocholewski, Zenon. „Introduction”. W: *Franco Imoda. Pontifical Universities and Roman Athenaea – Anno Domini 2000*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2000.
- Grocholewski, Zenon. *Jan Paweł II w służbie Kościołowi i światu*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 2003.
- Grocholewski, Zenon. „Kompetencje Kongregacji do Spraw Edukacji Katolickiej”. W: *Organizacja i funkcjonowanie administracji w Kościele*, red. Józef Krukowski, Wiesław Kraiński, Mirosław Sitarz, 7–9. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011.
- Grocholewski, Zenon. „Miłość Chrystusa i budowanie Kościoła Świętego poprzez czynną miłość bliźniego. Kazanie wygłoszone 29 czerwca 2006 r. w Ciechocinku w Uroczystość św. Piotra i Pawła”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 48–50. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- Grocholewski, Zenon. „Miłość w służbie prawdziwych wartości w myśli i pracy pedagogicznej Bł. Edmunda Bojanowskiego”. *Roczniki Pedagogiczne* 9 (45) (2017): 11–22.
- Grocholewski, Zenon. „Misja wychowawcza biskupa. Na marginesie jubileuszu arcybiskupa Stanisława Gądeckiego”. W: *Opere et veritate: arcybiskup Stanisław Gądecki. 25-lecie sakry biskupiej, 15-lecie posługi w Archidiecezji Poznańskiej*, red. Grażyna Piskorz, 109–13. Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech, 2017.
- Grocholewski, Zenon. „Prawa dziecka a dobro dziecka”. W: *W służbie dziecku*, red. Józef Wilk, I: 55–72. Lublin: Katedra Pedagogiki Rodziny KUL, 2003.
- Grocholewski, Zenon. „Prawo rodziców do religijnego i moralnego wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem”. W: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski, 11–26. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2014.
- Grocholewski, Zenon. „Presentazione”. W: *S.O.S. infanzia: come costruire un mondo a misura di bambino*, red. Laura Tortorella, 13–15. Morolo: IF Press, 2010.
- Grocholewski, Zenon. „Promocja mleka w perspektywie zdrowia ciała i duszy. Słowo wygłoszone do uczestników uroczystości związanej z Pierwszym Światowym Dniem Mleka w Polsce na stadionie miejskim w Wysokiem Mazowieckim, dnia 6 lipca 2008 roku”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 78–82. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- Grocholewski, Zenon. „Rola wyższych uczelni katolickich z perspektywy pontyfikatu Jana Pawła II (referat wygłoszony podczas uroczystości jubileuszowych w Wyższej Szkole Filozoficzno-Pedagogicznej «Ignatianum» 22 kwietnia 2006 r.)”. *Horyzonty Wychowania* 5 (9) (2006): 19–34.
- Grocholewski, Zenon. „Specyfika wymiaru sprawiedliwości w Kościele: referat wygłoszony z okazji otrzymania tytułu doktora nauk prawnych *honoris causa* Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie w dniu 12 X 1998 podczas inauguracji roku akademickiego tejże Uczelni”. *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny* 41 (3/4) (1998): 15–27.
- Grocholewski, Zenon. „The Catholic School According to the Code of Canon Law”. *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice* 12 (2) (2008): 148–159.

- Grocholewski, Zenon. „The Congregation for Catholic education: how it works to support the educational mission of universities and schools internationally”. *International Studies in Catholic Education* 7 (2) (3.07.2015): 134–144.
- Grocholewski, Zenon. *Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań*. Warszawa: Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, 2013.
- Grocholewski, Zenon. „Wprowadzenie: Integralne wychowanie – dziełem wiarygodnych wychowawców”. W: *Drogowskazy wychowania*, red. Stanisław Wilk, Andrzej Kiciński, Andrzej Łuczyński, Maria Loyola Opiela, Arkadiusz Smagacz, 21–27. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012.
- Grocholewski, Zenon. „Wychowanie odbiorcy do korzystania z mediów”. W: *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, red. Dorota Bis, Alina Rynio, 31–38. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010.
- Grocholewski, Zenon, Jaskiewicz, Sylwester. *Ukazywać światu Chrystusa: wywiad z kardynałem Zenonem Grocholewskim*. Poznań: Pallotinum, 2015.
- Güthoff, Elmar. „Laudatio auf Zenon Kardinal Grocholewski aus Anlass der Verleihung der Ehrendoktorwürde zum Dr. iur. can. h.c. des Klaus-Mörsdorf-Studiums für Kanonistik der Katholisch-Theologischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität München am 11.07.2017 in der Katholischen Akademie”. *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 186 (1) (2019–2020): 158–165.
- Holy See Press Office. „Telegram of the Holy Father for the death of His Eminence Cardinal Zenon Grocholewski, 17.07.2020”. Bulletin, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2020/07/17/200717b.html> [dostęp: 15.10.2021].
- „Honorowi obywatele Ciechocinka. Zachwyt tężniami. Rozmowa Aldony Nocnej z kardynałem Zenonem Grocholewskim, czternastym honorowym obywatelem Ciechocinka”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 114–116. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- Jabłońska, Iwona. „Ogólnopolska konferencja naukowa: Perły polskiej myśli edukacyjnej. Nowe źródła do poznania myśli i dzieła Edmunda Bojanowskiego, Lublin 10 marca 2017 roku”. *Roczniki Pedagogiczne* 9 (45), nr 1 (2017): 175–177.
- Jan Paweł II. „Konstytucja Apostolska «Pastor bonus» o Kurii Rzymskiej”. W: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Konstytucje Apostolskie*. Kraków: Wydawnictwo M, 2006.
- Jasnos, Andrzej. „Ogólnopolska konferencja naukowa «Aktualność przekazu źródeł i myśli pedagogicznej bł. Edmunda Bojanowskiego dla współczesnej edukacji» Gostyń–Grabonóg, 1 kwietnia 2017 r.”. *Roczniki Pedagogiczne* 9 (45) (2017): 247–249.
- Jaskiewicz, Sylwester. *Wierzyć i kochać Chrystusa jeszcze bardziej. Kardynał Zenon Grocholewski – fotografie, które odżyły po latach*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2013.
- Kardynał Zenon Grocholewski: Doctor Honoris Causa Universitatis Silesiensis*, red. Andrzej Żądło. Katowice: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego, 2010.
- Karolak, Grzegorz. *Dar Spotkania. Zenon Kardynał Grocholewski w Ciechocinku*. Ciechocinek: ks. Prałat Grzegorz Karolak, 2008.
- Klafka, Zdzisław. „Międzynarodowy Kongres o Rodzinie «Ewangelia Małżeństwa i Rodziny» (Toruń, 29–30 maja 2015 roku)”. *Teologia i Moralność* 10 (2), nr 18 (2015): 201–206.
- Kostkiewicz, Janina. „Aksjologiczne podstawy katolickich koncepcji pedagogicznych”. W: *Chrześcijańskie inspiracje w pedagogice*, red. Janina Kostkiewicz, 13–29. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011.
- Kozyra, Anna. „XIV Międzynarodowe Sympozjum Biografistyki Polonijnej «Mazowszanie w świecie»”. *Niepodległość i Pamięć. Czasopismo Humanistyczne* XXIV, nr 1 (57) (2017): 237–239.
- Krukowski, Józef. „Laudacja z okazji wręczenia kard. Zenonowi Grocholewskiemu Nagrody imienia ks. Idziego Radziszewskiego: Lublin, 27 maja 2013 roku”. *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 8 (10) (2013): 41–55.

- Kryszak, Anna. „Decani spectabilis oratio”. W: *Cardinalis Zenon Grocholewski: doctor honoris causa Universitatis Studiorum Naturalium Posnaniensis, die XXII mensis novembris anno MMXVIII*, red. Anna Zielińska-Krybus, 15–20. Poznań: Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, 2018.
- Krzywda, Józef. „Ksiądz kardynał Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, Wyd. Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2013, 400 s. [recenzja]”. *Annales Canonici* 10 (1) (2014): 163–166.
- Lendzion, Anna. „Międzynarodowa konferencja naukowa Pedagogiczna wielowymiarowość rozwoju, Lublin, 4–6 kwietnia 2011 r.”. *Roczniki Pedagogiczne* 4 (40), nr 1 (2012): 139–155.
- Malkiewicz, Krystyna. „Wizyta Kardynała”. *Pryzmat. Pismo informacyjne Politechniki Wrocławskiej* 234 (2009–2010): 16.
- Mazan, Andrzej. „Sprawozdanie z Sympozjum pt. «Dziecko w XX wieku. Rozrachunek ze stuleciem dziecka». Organizator Katedra Pedagogiki Rodziny w Instytucie Pedagogiki KUL, Lublin”. *Studia nad Rodziną* 4 (1) (2000): 181–183.
- „Mediom potrzebni są ludzie prawdy. Nasz Dziennik, Sobota–Niedziela, 22–23 lipca 2006 r. Z J.E. kard. Zenonem Grocholewskim rozmawia o. Grzegorz Moj CSsR”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 121–125. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- „Nasi autorzy w Watykanie”. *Nasz Uniwersytet* 4 (11) (2007): 42.
- Nauka Polska. „Profil dr Małgorzaty Marii Fryszak”, <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=132454&k=ikj9zl> [dostęp: 15.10.2021].
- Peris Cancio, Jose Alfredo. *Zenon Grocholewski, Doctor Honoris Causa por la Universidad Católica de Valencia San Vicente Mártir*. Walencja: Walencjański Katolicki Uniwersytet „San Vicente Mártir”, 2009.
- Pikul, Jan. „Rectoris magnifici oratio”. W: *Cardinalis Zenon Grocholewski: doctor honoris causa Universitatis Studiorum Naturalium Posnaniensis, die XXII mensis novembris anno MMXVIII*, red. Anna Zielińska-Krybus, 9–12. Poznań: Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, 2018.
- Pogrzebny, Rafał, Kiepel, Szymon. „Pogrzeb kard. Zenona Grocholewskiego w poznańskiej katedrze”, Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C688940%2Cpogrzeb-kard-zenona-grocholewskiego-w-poznanskiej-katedrze.html> [dostęp: 5.10.2021].
- Polak, Grzegorz. *Kto jest kim w Kościele. Ekumeniczne „who is who” chrześcijaństwa w Polsce*. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, 1999.
- Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 listopada 2009 r. w sprawie nadania orderów.
- Promotio Doctoris Honoris Causa Pontificiae Universitatis Cracoviensis Ioannis Pauli II: Eminentissimus Cardinalis Zenon Grocholewski*, red. Marta Mastyło. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, 2019.
- „Rodzina to podstawa. Rozmowa Aldony Nocnej z kardynałem Zenonem Grocholewskim, który gościł w lipcu 2003 r. w Ciechocinku”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 89–91. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- „Rozmowa z kardynałem Zenonem Grocholewskim, prefektem Kongregacji Wychowania Katolickiego”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 94–99. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- Selejdak, Ryszard. „Watykańska Kongregacja Edukacji Katolickiej: historia, kompetencje i działalność”. *Collectanea Theologica* 2 (81) (2011): 111–133.
- Sitarz, Mirosław. „Kongregacja Edukacji Katolickiej – struktura, zadania i formy działania”. *Teka Komisji Prawniczej Oddział PAN w Lublinie* XI (1) (2018): 331–342.
- Sitarz, Mirosław. „Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, red. Stanisław Urbański, Warszawa: Wyższa Szkoła im. Bogdana Jańskiego 2013 [recenzja]”. *Kościół i Prawo* 3 (16), 2 (2014): 223–236.

- Sitarz, Mirosław, Aleksandra Zonik. „Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II”. W: *Towarzystwa Naukowe w Polsce: dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, red. Zbigniew Kruszewski, t. 2: 167–75. Warszawa: Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN, 2013.
- Słowikowska, Anna. „Międzynarodowa konferencja naukowa «Zadanie nauczycielskie Kościoła wobec nowych wyzwań» Łomża, 7–9 września 2015”. *Roczniki Nauk Prawnych XXV*, nr 4 (2015): 205–215.
- Sokołowski, Grzegorz. „Kongregacja Edukacji Katolickiej”. W *Illum oportet crescere: księga pamiątkowa dla uczczenia kardynała Zenona Grocholewskiego*, red. Waldemar Irek, Grzegorz Sokołowski, 43–51. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2009.
- Arcybiskup Zenon Grocholewski prefekt Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego doctor honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Marian Stasiak. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2001.
- Surmiak, Wojciech. „Sprawozdanie z Międzynarodowego Kongresu Being and becoming responsible in life. University pastoral care in Europe / Essere e diventare responsabile nella vita. Pastorale universitaria in Europa / Być i stawać się odpowiedzialnym za życie. Duszpasterstwo akademickie w Europie (Łódź, 16–19 kwietnia 2015)”. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 49 (2) (2016): 478–481.
- Szulfik, Piotr. „Zenon Grocholewski, Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2013, ss. 400 [recenzja]”. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 36 (4) (2015): 258–260.
- Tadeusiewicz, Ryszard. „Stefan Grocholewski”. *Forum Akademickie* 10 (2010): 42–43.
- „Umysł otwarty na wiedzę, serce – na dobro. Nasz Dziennik, Wtorek, 7 sierpnia 2007, nr 183 (2896). Z księdzem kardynałem Zenonem Grocholewskim, prefektem Watykańskiej Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, rozmawia o. Jacek Cydzik”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 126–133. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych. „Medal «Pro Patria» dla kardynała Zenona Grocholewskiego”, 21.01.2017, <https://www.kombatanci.gov.pl/pl/aktualno%C5%9Bci/606-medal-%E2%80%9Epro-patria%E2%80%9D-dla-kardyna%C5%82a-zenona-grocholewskiego.html> [dostęp: 14.10.2021].
- „W dniu 3 listopada 2007 r. nasze Seminarium odwiedził J.E. Ksiądz Zenon Kardynał Grocholewski...”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 117–120. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- „Wiara i rozum są jak dwa skrzydła (Fides et ratio). Z przebywającym w diecezji wrocławskiej kard. Zenonem Grocholewskim, prefektem Kongregacji Wychowania Katolickiego przy Stolicy Apostolskiej, rozmawia ks. Waldemar Karasiński”. W: *Świadectwo Słowa*, red. Grzegorz Karolak, 100–103. Ciechocinek: Grzegorz Karolak, 2008.
- Więcek, Katarzyna. „Ogólnopolska konferencja naukowa pt. «Religia i etyka w edukacji publicznej», Warszawa, 16 listopada 2012”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 15 (2012): 379–385.
- Wodon, Quentin. *Global Catholic Education Report 2020: Achievements and Challenges at a Time of Crisis*. Rzym: International Office of Catholic Education, 2020.
- Wójcik, Grzegorz. „Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji «Kreowanie tożsamości szkoły katolickiej» Lublin, 24–25 kwietnia 2012”. *Roczniki Pedagogiczne* 40 (4) (2012): 145–147.
- Zenon Grocholewski: doctor honoris causa Universitatis studiorum Comenianae Bratislavensis*, red. Jiřina Hinnerová. Bratislava: Uniwersytet Komeńskiego, 2002.
- Zenon Grocholewski – doctor honoris causa Universitatis Studiorum Mickiewiczianae Posnaniensis: 7 V 2004*, red. Katarzyna Muzia-Ceglarz. Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 2004.